

LANSTYÁK István

A magyar nyelv központjai

Vannak nyelvek, melyeknek standard változata több országban használatos, s így országonként sajátos vonásokra tesznek szert. Az ilyen nyelveket az utóbbi másfél évtizedben egyre gyakrabban nevezik az angol-szász irodalomban pluricentrikus vagy több központú nyelveknek (Clyne 1992a). A megnevezés nem pusztán terminológiai újítás, hanem új szemléletmódot takar: a más-más országban beszélt változatokra nem mint az egyetlen elismert központ nyelvhasználatától elhajlókra, „deviánsokra” tekintenek, hanem mint ugyanannak a nyelvnek elvben egyenrangú változataira.

I. A NYELVEK TÖBBKÖZPONTÚSÁGA

Kelet-Európában ugyanezt az újszerű szemléletmódot tükrözi egy másik fogalom, amely a *többközpontúságnál* régebbi keletű: a *standard nemzeti változata*. Ennek analógiájára nevezte nálunk Pete István (1988:780) a magyar nyelvnek a különböző országokban beszélt változatait „a magyar nyelv állami változatainak”, fölismerve, hogy „a különböző államokhoz való tartozás különböző nyelvekhez, társadalmakhoz, kultúrákhoz, intézmény- és jogi rendszerekhez, szokásokhoz való szoros kapcsolódást is jelent, és mindez kedvez az addig is csak viszonylag egységes irodalmi nyelv... nagyobb mértékű differenciálódásának és a különböző fokú eltéréseket mutató állami változatok kialakulásának” (uo.). Magától értődő természetességgel beszél a magyar nyelv állami változatairól újabban Kiss Jenő is (1994:93–94).

A több központú nyelvek legközismertebb európai példái közé az

angol, a német, a francia, a spanyol, a portugál, a holland tartozik. Ám egy nemrégiben megjelent reprezentatív kötet, amely Európa és Ázsia néhány több központú nyelvét mutatja be (Clyne szerk. 1992), a fentiek mellett a *svédet* is tartalmazza (Reuter 1992), pedig azt Svédországon kívül nagyobb tömegben csupán Finnországban beszélik (mintegy 300 ezren). Ha arra gondolunk, hogy a magyar nyelvet Magyarországon kívül még három további országban beszéli ennél nagyobb lélekszámú őshonos közösség, s ezenfölül figyelembe vesszük Pete István fenti megállapítását is, joggal vethetjük föl a kérdést, nem több központú nyelv-e a magyar is. Mivel a többközpontúság meghatározásában *nem a szűkebben vett nyelvi (nyelvrendszertani), hanem az azon kívül eső társadalomnyelvészeti, nyelvpolitikai, nyelvkörnyezeti kérdések játsszák a legfontosabb szerepet*,¹ mi is ilyen szempontok alapján próbáljuk meghatározni, mely országok, illetve országon belüli régiók tekinthetők nyelvünk központjainak. A magyar nyelv egyes központjainak meghatározása egyet jelent a magyar standard állami változatainak számbavételével, mivel *a standard állami változata és a nyelv központja* egymást feltételező fogalmak: ott és csak ott beszélhetünk ilyen értelemben vett állami változatról, ahol az illető nyelvnek központja van, illetve minden központban megkülönböztethető az illető nyelvnek egy sajátos állami változata, attól függetlenül, hogy az nyelvileg (nyelvrendszertanilag) mennyire áll közel vagy távol az illető nyelv elsődleges központjában beszélt változattól.

II. NYELVI KÖZPONTOK

A több központú nyelvek legtisztább esetei azok, amelyek egy-egy ország államnyelveként vagy legalábbis (egyik) *hivatalos nyelveként* használatosak, vagyis az ún. „*emelkedett*” (E) funkcióknak egész skáláját átfogják (államigazgatás, tudományos kutatás, szakmák, publicisztika, oktatás, szépirodalom, egyházi szertartások stb.). Az ilyen helyzet vonja ugyanis leginkább maga után a teljes értékű standard változatok kifejlődését. Ha egy nyelv valamely országban *kizárólag* fergusoni értelemben vett „kö-

---

¹ A többközpontúság ismérvei közé *nem* tartozik az, hogy az egyes központokban használt standardok között „jelentős” nyelvi eltérések legyenek. A több központú nyelvek egyes standard változatai sokszor *nyelvileg nagyon közel állnak egymáshoz*; az eltérések inkább „zamat” kérdése, mint „szubsztanciáié” (Clyne 1992a:2; 1992b:124–125).

zönséges” (*K*) *funkcióban él* (például mindennapi társalgás, magánlevelek, üzenetek írása stb.) – ez főként a különféle emigráncsoportok, valamint az elnyomott vagy elmaradott, illetve kis lélekszámú őshonos kisebbségek nyelvével szokott előfordulni –, nem beszélhetünk e nyelv önálló központjáról, illetve a nyelv ottani nemzeti/állami változatáról. Azokban az esetekben sem szoktunk nemzeti/állami változatról beszélni, amikor az illető nyelv standard változata csak *nagyon korlátozottan használatos „emelkedett”* (*E*) *funkcióban* (egyrészt kevés *E* funkcióban, másrészt kevesek által). Gyakori például, hogy az emigránsközösségek nyelvük standard változatát jobbra csak az egyházi szertartások nyelveként, valamint lapjaikban és más kiadványaikban használják, ez azonban nemigen elegendő ahhoz, hogy az ilyen közösségeket az illető nyelv önálló központjainak tekintsük, standardjukat pedig állami változatnak, annak ellenére, hogy például sajtónyelvi regiszterekben határozott eltérések ismerhetők föl az anyaországiakhoz képest.

A szóban forgó változat státusa, az illető országban/régióban betöltött funkciója, standardizáltságának mértéke stb. alapján különbséget kell tennünk a standard nyelvek *teljes, részleges és kezdetleges központjai* között. Történeti szempontból pedig meg kell különböztetnünk az illető nyelv *elsődleges központját* annak *másodlagos központjaitól*. Az elsődleges központ az, amelyben a standard először alakult ki; ez rendszerint a későbbiekben is megtartja dominanciáját, az ebben beszélt állami változat pedig többnyire nagyobb tekintélyt élvez, mint a másodlagos központok standard változatai.

A magyar nyelvnek egyetlen *teljes* központja van csupán, Magyarországon. E központ standardja a többi központéhoz képest *kitüntetett helyzetű*: joggal illeti meg az elsőség *a* (*nyelv)történeti* szempontból: ez az a változat, amelyből a többi kifejlődött; *b*) *státus* tekintetében: a magyar egyedül Magyarországon államnyelv, egyedül ott használatos minden lehetséges funkcióban; *c*) a beszélők *lélekszáma* miatt; *d*) a *kulturális hagyományok* okán: ez a változat a Trianon előtti „magas” magyar kultúrájának szinte egyedüli hordozója, de a Trianon utáni magyar kultúrájának is messze a legjelentősebb közvetítője.

A magyar nyelv *részleges* központjainak azokat tekinthetjük, melyekben regionális szinten magyar nyelvű közigazgatás, oktatási rendszer, kiterjedt írásbeliség, a beszélők többségét elérő tömegtájékoztató, könyvkiadás és legalább bizonyos szakterületekre kiterjedő tudományos élet van. *Kezdetleges* központokról azokban az országokban/régiókban beszélhetünk, amelyekben, ha nincs is magyar nyelvű közigazgatás, de

van egyfajta közélet, s vannak a standard nyelvváltozatot használó anyanyelvű iskolák, az illető kisebbség újságokat ad ki, rendszeresen (még ha csekély terjedelemben is) rádióműsorokat sugároz, kulturális szervezeteket működtet, s ezekben a nyelvhasználat standard jellegű (vö. még Kiss 1994:94). A következőkben arra keressük a választ, mely közösségek sorolhatók nyelvünk részleges és kezdetleges központjai közé.

Nyelvünk státusa és használatának színterei

A magyar nyelv státusa többé-kevésbé meghatározza, hogy az – az illető többségi nyelv mellett – milyen E funkciókban használható az adott közösségben. A nyelvhasználat színtereinek sokaságából azokat emelem ki, 1. melyeken formálisabb stílusok, illetve a (kodifikált) standard és a (kodifikálatlan, kevésbé formális, de nem vulgáris) köznyelv használata a szokásos; 2. melyeken a nyelvnek valamilyen specializált regiszterei használatosak (például szaknyelvek, hivatali nyelv, publicisztika). Formálisabb stílusok, illetve specializált regiszterek használata nélkül nemigen beszélhetnénk sem részleges/kezdetleges központokról, sem állami változatokról.

1. A kevésbé specializált, de a standardhoz kötődő regiszterek használata az olyan területekre jellemző, mint például a *könyvkiadás*, a *könyvtárak*, a *kulturális egyesületek*. 2. A specializált nyelvváltozatokon belül az egyes állami változatok leginkább a *hivatali* és a *publicisztikai* regiszterekben különböznek egymástól. Ezért fontos megvizsgálni, hogy az egyes központokban milyen szerepe van a magyar nyelvnek a *közigazgatásban* és a *tömegtájékoztatásban*.² A kiemelten kezelt területek közé tartozik az *oktatás*, melynek formáiból következtetni lehet a különféle szaknyelvi regiszterek írott (tankönyvek, egyetemi jegyzetek, tanári segédkönyvek) és beszélt (tanóra) változatainak meglétére. Az oktatásból megkülönböztetett figyelmet kell szentelni a *felsőoktatásnak*, melynek intézményei egyben a *tudományos kutatás* műhelyei is. A szaknyelvi regiszterek szerepének megítélése szempontjából fontos a tudományos kutatás egyéb lehetséges intézményeinek áttekintése is. Az egyes közpon-

---

² A magyar nyelvnek az egyes határon túli régiók államigazgatásában betöltött szerepét két síkon, a *jogszabályok* és az ezek érvényesítése (vagy figyelmen kívül hagyása) révén létrejövő *gyakorlat* síkján szükséges vizsgálni. Sőt a kommunista diktatúra időszakára nézve ismerni kellene az államigazgatási szervek belső rendelkezéseit és a titkos pártutasításokat is, amelyek nemegyszer ellentmondtak a hivatalosan deklarált elveknek.

tok között e téren tapasztalt különbségek legalábbis kiegészítő szempontként alkalmazhatók annak eldöntésében, hogy adott esetben a magyar standardnak részleges vagy kezdetleges központjáról van-e szó.

1. A magyar nyelv státusa; szerepe az államigazgatásban

Nyelvünk állami változatainak státusa alacsonyabb, mint a legtöbb európai (származású) több központú nyelvé; a magyarnak jelenleg még mint regionálisan korlátozott hivatalos nyelvnek a státusa is vitatható, talán *Kárpátalja* és *Muravidék* kivételével. Kétségtelen azonban, hogy az előző, a magyar standard állami változatainak kifejlődése szempontjából döntő időszakban, a második világháború utáni évtizedekben a magyar nyelv mindenekelőtt a *Vajdaságban* – s kisebb mértékben *Erdélyben*, sőt *Szlovákiában* is – viszonylag magas státust élvezett.

Erdélyben az 1945. évi *Nemzetiségi Statútum*, s az arra épülő jogszabályok a magyar nyelvnek nagy tekintélyt biztosítottak, lehetővé téve annak használatát a magán- és közéletben, az államigazgatásban, az oktatásban az elemi iskolától az egyetemig. A háború utáni hatalmas fellendülést a kommunista hatalomátvételt követően a nyelvi jogoknak korszakonként különböző korlátozása, a kisebbségi nyelvhasználat színtereinek a magyar nemzetiségi intézményrendszer leépítése és korlátozó jogszabályok érvényesítése révén történő *állandó szűkítése* követte. Az általános visszafejlődésnek mintegy ellensúlyozásaképpen, a kedvező látszat fenntartása érdekében a kormányzat olykor egy-egy részterületen engedményeket is tett. Ilyen „elterelő hadműveletnek” értékelhetjük az Erdély magyar többségű belső területeit magában foglaló, szovjet mintájú autonóm területi egység 1952. évi létrehozását. Ám a *Magyar Autonóm Tartomány*, illetve ennek „felhígított” változata, az 1960-ban szervezett és 1968-ig főnálló *Maros–Magyar Autonóm Tartomány* – nyilvánvaló kirakatjellege ellenére – szimbolikusan és jogilag is magasra emelte a magyar nyelvet, s Erdélynek e területén megerősítette a magyart mint a közélet és közigazgatás egyik nyelvét. Nem lehet azonban elhallgatni, hogy a kormányzat a tartományon kívül eső területeken ezzel párhuzamosan *a magyar intézmények* (például iskolák) *felszámolásába*, *a magyar nyelv kiszorításába* (például kétnyelvű táblák eltávolítása, hivatali nyelvhasználat korlátozása) *kezdett* (lásd Diószegi–R. Süle 1990:62–63, 66–68).

Az 1965-ben elfogadott, a korszak végéig hatályos *alkotmány* is elrendeli – mégpedig az egész magyarlakta területre nézve – minden szerv és intézmény számára a magyar nyelv használatát szóban és írásban; ezen-

kívül 1965 és 1971 között több jogszabály írja elő a törvények és rendeletek magyar nyelvű közzétételét és „népszerűsítését” (Mikó 1981:84–85 és *passim*; Diószegi–R. Süle 1990:68). A legújabb, 1991 végén életbe lépett alkotmány a románt nyilvánítja Románia egyedüli hivatalos nyelvének, s nem tartalmaz utalást arra, hogy más nyelv is használható volna az államigazgatásban. Az alacsonyabb szintű jogszabályok, illetve az államigazgatási szervek eljárásai a kisebbségi nyelveknek a hivatali érintkezésben való használatát helyi szinten is korlátozzák (*Dokumentumok* 1994).

Ami a *kisebbségek* státusát illeti, az 1965-ös alkotmány Romániát „egységes nemzeti államnak” deklarálja, melynek „területén egyetlen nemzet él, a szocialista román nemzet”; ennek részét képezik az „együttélő nemzetiségek” is. A nyolcvanas évek végére – e koncepció logikus folyományaként – megjelent a *magyar nemzetiségű román*, sőt *magyarul beszélő román* „terminus technicus” (Diószegi–R. Süle 1990:71). A legújabb alkotmány hasonlóképpen egységes és oszthatatlan nemzetállamnak nyilvánítja Romániát, s a román nép egységét az állam alapjának tekinti.

Szlovákiában a magyar és a többi nemzeti kisebbség 1968-tól a *nemzetiségi alkotmánytörvény* értelmében államalkotó volt (noha ennek egy másik alkotmánytörvény éppenséggel ellene mondott), a magyar nyelv pedig járási szinten hivatalos nyelvnek számított; igaz, ennek számottevő gyakorlati következményei leginkább csak két, erősen magyar többségű járásban voltak. A kisebbségek jogállásában a szlovák önállósodási törekvések erősödésével párhuzamosan kedvezőtlen változás állt be: az 1990-ben elfogadott *nyelvtörvény* erősen korlátozza a kisebbségi nyelvek hivatali használatát, az 1992-es *szlovák alkotmány* pedig az országot a szlovák nemzet államának deklarálja. A nyelvtörvény a kisebbségi nyelvek használatát – a jogszabály legáltalánosabb értelmezése szerint – egyáltalán nem teszi lehetővé, szóbeli használatukat pedig csak azokon a településeken engedélyezi, amelyekben a kisebbség részaránya meghaladja a 20 százalékot, de még ott is kimondja, hogy az állami és önkormányzati szervek dolgozói *nem kötelesek* a kisebbség nyelvét ismerni és használni, sőt a nem kisebbségekhez tartozó személyek jelenlétében az ügyintézés nyelve a nemzetiség számarányától függetlenül a szlovák. Ugyanakkor nem szűnnek a törekvések a nyelvtörvény szigorítására.

Az 1990-ig Jugoszlávia tagköztársaságaival szinte azonos fokú önállósággal rendelkező *Vajdaság* tartományban a magyar *az öt hivatalos nyelv*

egyike volt, környezetnyelvként más nemzetiségűeknek is tanították. Ennek ellenére a magyar nyelvnek az államigazgatásban és a közéletben játszott szerepe nem volt olyan jelentős, mint amilyenek státusa alapján lennie kellett volna, „a kétnyelvűség igazán csak a területi önkormányzat szintjén funkcionált” (Papp 1992:101). A magyar nyelv viszonylag kedvezőbb helyzetének a Vajdaság nagyfokú tartományi önállóságának megszüntetése és az 1991. évi nyelvtörvény vetett véget. Ez utóbbi – bizonyos kivételektől eltekintve – csupán a községek szintjén teszi lehetővé a kisebbségi nyelvhasználatot, ezen túl pedig egyes esetekben még szankcionálja is. A szerb iskolákban fokozatosan megszűnt a magyarnak mint környezetnyelvnek az oktatása, az anyanyelvápolás pedig nem kötelező többé.

Kárpátalján volt a magyar nyelv a szovjet korszakban – az Őrvidék után – jogilag a legrosszabb helyzetben, jelenleg viszont státusa (és presztízse) erőteljesen emelkedik. Míg például egy, a központi szovjet hatóságokhoz 1972-ben intézett beadvány azt állapítja meg, hogy a magyar nyelv teljesen kiszorult a közéletből, olyannyira, hogy a legtöbb magyar tanuló iskolában még az órarendet sem szabad magyarul kifüggeszteni (Kozma 1993:33), addig a legújabb nyelvtörvény nyomán 1992 végén kiadott rendelet azokon a területeken, ahol a nemzeti kisebbség szám szerű többségben van, *kötelezővé* teszi az állami intézmények, a társadalmi szervezetek, közigazgatási egységek stb. kétnyelvű megnevezését, a hatóságokat pedig *kötelezi* az ügyfelek anyanyelvének használatára. A magyar nyelv fölértékelődését segíti a nem magyarok részéről is jelentkező autonómiaigény (az 1991. évi népszavazáson a Beregszászi járás lakosságának 75 százaléka voksolt az autonómia mellett), s részben a ruszin–ukrán megosztottság is.

Horvátország 1974. évi alkotmánya kimondta a nyelvek egyenjogúságát, illetve a nemzetiségek jogát nyelvük használatára szóban és írásban, az 1979-ben hozott oktatási törvény pedig egyenesen *kötelezővé* tette az anyanyelv tanítását. Ennek ellenére „az 1981-es hivatalos statisztika szerint a 25 ezer magyar lakosból kb. a felének semmi összeköttetése nem volt a magyar oktatással, kultúrával, mivel diaszpórában éltek, vagyis teljesen asszimilálódtak környezetükbe” (Faragó 1993:91). A kisebbség kétharmada szórványban él (a Drávaszögön kívüliek), így nem csoda, hogy a magyar nyelv tényleges szerepe Horvátországban meglehetősen alárendelt. A magyar lakosság száma ráadásul rohamosan csökken – 1948 és 1981 között a felére zuhant. A háborús események következtében további súlyos veszteségek érték a horvátországi magyar-

ságot, különösen *Szlovóniában*, ahol a magyar falvak elpusztultak, lakosaik elmenekültek.

Szlovéniában 1974 óta a magyar kisebbség államalkotó tényező, a *Muravidéken* pedig ún. különjogokkal, többek közt az ún. *nemzetiségi közösségek* létrehozásának jogával rendelkezik; nyelve elvben egyenjogú a szlovénnel. A kétnyelvű ügyintézésnek ellenére az egyik kutató még 1991-ben is „*szép álomnak*” nevezi csupán (Bence 1992:72). Szlovénia önállósodása óta viszont pozitív előrelépés történt; többek között „a magyar nyelvhasználat intézményes formái is bővülnek, gazdagodnak” (Molnár Csikós 1993:481).

Az *Őrvidéken* volt és van a magyar nyelv mind *de jure*, mind *de facto* – nem csupán beszélőinek száma miatt, hanem az országos és regionális kormányzat politikájának következményeként is – a legkedvezőtlenebb helyzetben. Az 1955-ös osztrák államszerződés csak a szlovén és a horvát nyelv használatának jogáról rendelkezik, a magyaréról nem, a hivatali nyelvhasználat pedig ennek megfelelő (vagyis semmilyen).

Az áttekintésből világos, hogy a magyar nyelv státuszának változásai ellenére is valamennyi kisebbség – az őrvidéki kivételével – *lényegileg azonos csoportba sorolható*. A négy nagyobb kisebbség autonómia-tervéseinek esetleges megvalósulása esetén a magyar nyelvnek e központokban beszélt standard változatai – különösen annak hivatali, közéleti és részben szakmai regiszterei – lendületes fejlődésnek néznek elébe.

2. A magyar nyelv szerepe az oktatásban

Erdélyben a magyar nyelv pozícióját a második világháborút követő tíz-egynéhány évben erősítette a kisebbség *fejlett oktatási rendszere*. A magyar tanítási nyelv volt minden fokon, mégpedig nemcsak az általános, hanem a szakoktatás területén is, a felsőoktatási intézményeket beleértve. A későbbiekben azonban a közép- és felsőfokú oktatási intézmények szervezeti önállósága megszűnt (kéttagozatos, román–magyar intézmények jöttek létre, melyek lehetővé tették a magyar tagozat „feltűnésmentes” sorvasztását). A román mint tanítási nyelv egyre nagyobb teret kapott a magyar tannyelvű oktatási intézményekben is, a magyar nyelvű felsőfokú képzés pedig szinte teljesen megszűnt. A szakoktatás a nyolcvanas évek végére csaknem teljesen leépült. A hatalomváltás után a szakoktatás újjászervezése elmaradt, s nem indult újra a Bolyai Egyetem sem. Az 1994. évi oktatási törvény ezt az állapotot jogilag is szentesítette azzal, hogy kimondta a szakmunkásképzés, valamint a közép- és felső-

fokú műszaki, mezőgazdasági, közgazdasági és jogi oktatás románnyelvűségét (lásd Diószegi–R. Süle 1990:74–88).

Szlovákiában a magyar nyelv a tárgyalt korszakban (s azóta is) viszonylag széles körben használatos az *óvodai nevelés*, valamint az *alap- és középfokú oktatás* nyelveként, de főként az általános oktatás területén. A szakközépiskolák és szakmunkásképzők egy része ugyanis ún. *vegyes tannyelvű* iskola: a humán tárgyakat magyarul, a természettudományiakat szlovákul oktatják. A nyitrai Pedagógiai Karon a *pedagógusképzés* is részben magyarul folyt, az évek múltával egyre kisebb mértékben. A középiskolák leendő magyartanárai a pozsonyi Comenius Egyetem magyar tanszékén tanulnak magyar nyelven, de csak a szakjukat. A többi egyetemen egyáltalán nincs magyar nyelvű oktatás. Az önálló szlovák állam megalakulása után egyre erősödnek azok az erőfeszítések, amelyek a magyar tannyelvű általános iskolák és gimnáziumok egy részét vegyes tannyelvű iskolává akarják átalakítani.

A *Vajdaságban* magyar nyelvű *óvodák, általános- és középiskolák* működtek; a *szakoktatás* csak kisebbrészt volt anyanyelvű. Magyar nyelven folyt a közelmúltig az *óvónő- és tanítóképzés* is (ennek anyanyelvűsége átszervezések miatt most került veszélybe), ezenkívül számos más *felsőoktatási intézményben* is tartottak/tartanak előadásokat, gyakorlatokat magyarul. Mivel a jelenlegi oktatási törvény lehetővé teszi, hogy magyar tannyelvű osztályokban magyarul nem tudó pedagógusok is tanítsanak, az utóbbi időben egyre több iskola magyar tagozatán vezet be *egyes tantárgyak szerb nyelven való oktatását*. Ezzel az oktatás anyanyelvűből fokozatosan kétnyelvűvé válik. A magyar nyelven való tanulás lehetőségei a felsőoktatásban is beszűkültek (lásd Molnár Csikós 1993:481; Botlik–Csorba–Dudás 1994:276–286).

Kárpátalján a szovjet korszak (szinte egyedüli) pozitívumaként lehet elkönyvelni a *magyar nyelvű általános és középfokú iskolák* megmaradását; igaz, a *szakoktatás* orosz vagy ukrán nyelvű volt (sem magyar nyelvű szakmunkásképző, sem szakközépiskola nem működött 1990-ig). A *pedagógusképzés* sem volt anyanyelvű, a magyar nyelv és irodalom szak kivételével (ám itt is csak a speciális tárgyak egy részét oktatták magyarul). Ezenkívül itt sem maradt el a fokozatos leépítés: a magyar iskolák „egyesítése” orosz, ukrán tannyelvű iskolákkal, egyes tantárgyak tanítási nyelvének megváltoztatása. A helyzet azóta javult, többek között abban, hogy az iskolákban az összes tantárgy oktatása magyar nyelven folyik, s beindult a magyar nyelvű szakoktatás és pedagógusképzés (lásd Botlik–Dupka 1991:80–85; Cserniczkó 1994:17).

A horvátországi Dél-Baranyában és Szlavóniában eleinte *magyar nyelvű óvodák és elemi iskolák* működtek, Pélmonostoron pedig *közéiskola* is (ez azonban tanárhány miatt inkább két-, mint magyar tannyelvűre sikeredett). Az ötvenes évek második felétől a többségi nyelv tudásának fontosságára apellálva kampány indult a magyar tannyelvű iskolák ellen, hogy aztán arra hivatkozva, hogy a szülők növekvő arányban iratják gyermekeiket horvát vagy szerb nyelvű iskolába, egyre több helyen *kétnyelvű iskolát* vagy pedig pusztá *anyanyelvápolást* szervezzenek helyettük. A kétnyelvű iskolában a gyermekek minden tárgyat két nyelven tanultak; a néhány évvel később indult szlovéniai kétnyelvű iskoláktól eltérően azonban ezeket csak kisebbségi diákok számára létesítették. Eszéken 1954 óta magyar nyelvű *tanítóképzés* is folyt (kétéves időtartamú), de a magyar szakosok zöme az újvidéki, pécsi és budapesti egyetemeken tanult (lásd Faragó 1993:90; Botlik–Csorba–Dudás 1994:314–315).

Szlovéniában 1959-ig megszűntek a *magyar tannyelvű iskolák*; részben a szülők ún. „közönye”, részben a kisebbség lélekszámának apadása következtében. A kritikussá vált helyzetnek mintegy orvoslásképpen 1959-ben elkezdték szervezni az ún. *kétnyelvű iskolákat*, melyeknek látogatása mind a magyar, mind a szlovén gyerekek számára kötelező. Az a tény, hogy a magyar nyelv a Muravidéken *kötelezően* oktatott nyelv minden szlovén tanuló számára, a magyarnak viszonylag magas státust biztosít. Ugyanakkor a kétnyelvű iskola „az úgynevezett csendes, fájdalommentes asszimiláció egyik melegágyává is vált” (Bence 1992:68). *Felsőfokon* csak magát a magyar nyelvet lehet magyarul tanulni; az anyanyelvi kompetencia szinten tartását vagy fejlesztését a más szakos magyarok és szlovének számára a Maribori és a Ljubjanai Egyetemen működő magyar nyelvi lektorátusok vannak hivatva biztosítani.

Az *Órvidéken* jelenleg néhány száz diák tanulja a magyart, ún. *vegyes tannyelvű elemi iskolában* vagy *szabadon választható tantárgyként*, az eleminél magasabb szinten pedig az „*élő idegen nyelvek*” egyikeként; tanítóképzés (nem számítva egy néhány éve indult továbbképző tanfolyamot) nincs (Szépfalusi 1992:148–158). Ám még a „vegyes tannyelvű” iskolák is csupán *státusukat* tekintve azok, magyarul ugyanis általában csak a magyar nyelvet tanítják.

A magyar nyelvnek az oktatásban játszott szerepe alapján egy csoportba tartozik *Erdély, Szlovákia, a Vajdaság és Kárpátalja*; e központok közös jellemzője, hogy magyar foglalkozási nyelvű óvodák, magyar tanítási nyelvű általános és közéiskolák működnek bennük; az általános képzé-

sen kívül részben a szakoktatás is magyar nyelvű (korábban Kárpátalja, jelenleg Erdély kivételével). Ezekben a központokban (korábban Kárpátalját kivéve) a pedagógusképzés felsőfokon is legalább részben – s országonként eltérő mértékben – magyar nyelvű (vagy az volt); a magyar szakos pedagógusok képzése pedig mindenütt saját erőforrásokra támaszkodva történt és történik. Ezenkívül *Erdélyben* és a *Vajdaságban* több nem tanári szakot is (részben) magyarul lehet(ett) tanulni.

Ezzel szemben *Horvátországban* és *Szlovóniában* a magyar tannyelvű iskolák még alafokon is háttérbe szorultak a tárgyalt korszak folyamán, Szlovóniában 1959-ben meg is szűntek. A magyar tannyelvű iskolák helyett a *kétnyelvű oktatás*, valamint az *anyanyelvápolás* került előtérbe. Az *Őrvidéken* nem is voltak magyar általános iskolák. Horvátországban és Szlovóniában a középfokú anyanyelvű oktatást csupán egy-két általános középiskola képviseli, melyekben csak bizonyos tantárgyak oktatása folyik magyar nyelven; Ausztriában középfokon csupán a magyarnak *idegen nyelvként* való oktatásáról beszélhetünk. *Felsőfokon* csak a magyar szakos pedagógusok képzése folyik – Horvátországban és Szlovóniában – magyarul, de ezek az országok e tekintetben is fokozott mértékben támaszkodnak az anyaországra.

Ilyen körülmények között a magyar nyelv standard változatainak Horvátországban és Szlovóniában nem jósolhatunk nagy jövőt. A veszélyt természetesen nem a kontaktusjelenségek mint olyanok jelentik, hanem a *nyelvi kompetencia gyöngülése*, a *nyelvléépülés*. Még inkább így van ez az *Őrvidéken*, ahol a standardnak (sőt a magyar nyelvnek egyáltalán) nemcsak a jövője kétséges, hanem – ha mondhatjuk így – a jelene is.

3. A magyar nyelv szerepe a tudományos kutatásban

Erdélyben magyar nyelvű tudományos kutatás a *felsőoktatási intézményekben* folyt. Magyar nyelvű kutatóintézetek híján a magyar nemzetiségű kutatók – történészek, irodalmárok, nyelvészek, közgazdászok, filozófusok, matematikusok, fizikusok stb. – az *országos intézetekben* tevékenykedtek, és sok esetben csak románul publikáltak. A vajdaságihoz hasonló magyarságtudományi intézet itt nem működött. A „lány” társadalomtudományokban az erdélyi kutatók mégis kimagasló eredményeket értek el (vö. Für 1989:137, 148).

Szlovákiában a második világháború után nem működött magyar nyelvű tudományos intézet; az országos intézményekben alig dolgoztak magyar témákkal foglalkozó kutatók. A *pozsonyi és nyitrai felsőoktatási intézmények magyar tanszékein* szinte csak irodalomtörténeti és -kritikai

búvárkodások folytak, a nyelvtudomány területén elért eredmények igen-csak szerények. A néprajz és a történettudomány művelésére a járási múzeumok és az országos kutatóintézetek nyújtottak némi lehetőséget. Szlovákiai magyar múzeum, központi nemzetiségi könyvtár vagy magyar levéltár nem létezett. A tudományos eredmények publikálásának lehetőségei is nagyon korlátozottak voltak (Für 1989:120–137).

A *Vajdaságban* a magyarságtudományi kutatások intézményi keretétől az 1969-ben létrehozott, majd 1976-ban az Újvidéki Egyetem *magyar tanszékével* egyesített *Hungarológiai Intézet* szolgált. A nyolcvanas évek végére csaknem 30 oktatóval és kutatóval rendelkező intézmény 1993-ban elveszítette önállóságát, azóta csak tanszékként működik. Más műhelye a tudományos kutatásnak nem volt, eltekintve a magyar kutatókat is foglalkoztató *nem magyar* kutatóintézetektől, egyetemektől, múzeumoktól, levéltáraktól stb., valamint a *magyar nyelvű folyóiratoktól*, melyeknek vonzáskörében különösen a társadalomtudományok terén folyt számottevő műhelymunka. Hiányzik az önálló múzeum, levéltár, dokumentációs gyűjtemény (Für 1989:194, 207; Botlik–Csorba–Dudás 1994:205–206, 291–294).

A művelődés szélesebb kontextusába helyezve a fentieket, Für Lajos az MSZMP KB számára 1981-ben készített tudományszervezési javaslatában megállapítja, hogy e három országban a magyar nemzetiségi kultúrák „irodalomcentrikusak, következésképpen csonka kultúrák”, amelyek „képtelenek a társadalomtudományok valamennyi szakágát etnikai létük, önidentitásuk szolgálatába állítani” (1989:235–236). Az egyes kisebbségek „a társadalomtudományoknak csak az anyanyelvhez szorosan kapcsolódó ágazatait (irodalom-, nyelv-, néprajz- és történettudomány) tudják úgy-ahogy művelni”, ugyanakkor „az önismereti diszciplínák fontosabbik felének, az ún. »kemény« társadalomtudományok (szociológia, jog, demográfia, statisztika, politológia, közgazdaságtan, gazdaságföldrajz) műveléséhez sem személyi, sem szervezeti feltételekkel... nem rendelkeznek” (1989:235).

Kárpátalján a magyar nyelvű tudományos élet egyetlen műhelye az *Ungvári Egyetem* 1963-tól működő magyar tanszéke volt, melynek munkatársai irodalmi és nyelvészeti (főleg nyelvjárástani) kutatásokat folytattak, különös tekintettel a magyar–ukrán kapcsolatokra. A nyolcvanas évek végén az Ungvári Egyetemen *hungarológiai központ* is alakult (Botlik–Dupka 1991:114; Kozma 1993:32–33).

A többi központban – *Horvátországban*, a *Muravidéken* és az *Őrvidéken* – magyar nyelvű tudományosságról nemigen beszélhetünk, legfől-

Nyelvmentés vagy nyelvárulás? Vita a határon túli magyar nyelvhasználatról

jebb egyes kutatók magyar vonatkozású (és nyelvű) munkájáról. E tekintetben tehát egy csoportba tartozik *Erdély*, *Szlovákia* és a *Vajdaság*; a másik csoportot a kis lélekszámú központok alkotják; *Kárpátalja* – legálábbis lehetőségeit tekintve – inkább az előző csoporthoz sorolható.

4. A magyar nyelv standard változatainak használata más színtereken

Az egyes központokban – az Órvidék részleges kivételével – a fentiekén kívül további színtereken is használatos a magyar standard.

a) Mindegyikben van és volt *magyar nyelvű tömegtájékoztató* (sajtó, rádió- és tévéadás). Ezenkívül – Belső-Erdélyt és bizonyos kárpátaljai és délvidéki szórványokat, nyelvszigeteket kivéve – valamennyi területen foghatók a Magyar Rádió és a Magyar Televízió adásai. b) Mindegyik központban van magyar nyelvű *könyvkiadás*. c) Mindenhol vannak olyan helyi *közkönyvtárak*, amelyekben a könyvállománynak jelentékeny része *magyar nyelvű*. d) Mindegyikben vannak és voltak *kulturális egyesületek*. e) Mindegyikben vannak és voltak *magyar nyelvű egyházi szertartások*, anyanyelvű *felsőfokú hitoktatás* azonban a közelmúltig csak Erdélyben volt. f) Mind a négy nagy lélekszámú központban – *Erdélyben*, *Szlovákiában*, *Vajdaságban* és *Kárpátalján* – magyar nyelvű hivatásos *színházak* is működnek.

E színtereknek az egyes utódállamokban való helyzetét nem mutatom be országonkénti bontásban, mivel ezek (a színházak kivételével) valamennyi közösségben – ilyen vagy olyan formában – megvannak. A meglévő – nemegyszer jelentős – különbségek számbavétele és hatásuk felmérése a jövőbeli kutatások feladatai közé tartozik. Ezek első összefoglalása – reményeink szerint – az az angol nyelvű tanulmánykötet lesz, amely az Országos Kiemelésű Társadalomtudományi Kutatások VIII. b főirányának (Magyarságkutatás) anyagi és szakmai támogatásával készül *Kontra Miklós* vezetése alatt, s melynek egyes tanulmányai kellő részletességgel, egységes szempontok alapján mutatják majd be a magyar nyelv egyes kárpát-medencei központjait (vö. Kontra 1996).

Lélekszám, településszerkezet, őshonosság

Azt, hogy a jogi garanciák mit jelenthetnek a gyakorlatban, nem kis mértékben a beszélők *létszáma* határozza meg. Ezenkívül fontos tényező a lakosság *településszerkezete* is, amely befolyásolja, hogy az adott lehetőségekkel a lakosság mekkora hányada élhet.

A magyar beszélők *lélekszáma* a környező országokban nagyjából a következő: *Erdély* – 2 millió, *Szlovákia* – 600 ezer, *Vajdaság* – 400 ezer,

Kárpátalja – 180 ezer, *Horvátország* – 20 ezer, *Szlovénia* (Muravidék) – 8 ezer, *Őrvidék* – 4 ezer. Az adatokból kitűnik, hogy lélekszám tekintetében (is) egyértelmű határvonal húzódik az *Erdély–Szlovákia–Vajdaság–Kárpátalja* négyes és a *Horvátország–Szlovénia–Őrvidék* hármas között.

Ami a magyarlakta területek *településszerkezetét* illeti, a standard nyelv érvényesülésének kedvez, ha 1. a lakosság jelentős hányada *tömbben*, vagyis az adott területen abszolút többségben él (leginkább az ilyen területeken képzeltető el ugyanis a standard használata a közigazgatásban és a közéletben); 2. ha a kisebbség településterületén városok is találhatóak, s ezekben a magyarság vagy abszolút többségben van, vagy legalábbis jelentős tényező. Ilyen szempontból egy csoportba sorolhatók a nagyobb lélekszámú közösségek – *Erdély, Szlovákia, Vajdaság* és *Kárpátalja*, mivel e területek lakosságának jelentékeny része él nemzeti-ségi tömbökben, s ugyanakkor e területeken magyar többségű és további, jelentős magyar lakossággal rendelkező városok találhatóak. *Horvátországban*, a *Muravidéken* és az *Őrvidéken* nem beszélhetünk magyar tömbökről vagy magyar jellegű városokról (noha a magyarlakta települések mégiscsak egy összefüggő területet fognak be Dél-Baranya keleti felében, illetve láncolatot alkotnak a Muravidéken és az Őrvidéken is).

A magyarság mint olyan a Kárpát-medencében *őshonos*, sőt a honfoglalástól napjainkig a *térség domináns tényezője*. Ám bizonyos népmozgalmi események következtében, mindenekelőtt a török hódoltság megszűnte utáni migrációs mozgások folytán egyes területek *jelenlegi* magyar lakossága viszonylag szerényebb, „csupán” néhány száz éves múltira tekint vissza. Mindenekelőtt a *Vajdaság* és *Horvátország* magyar népességének egy részét szokás „gyökértelennek” nevezni, s ezt e kisebbség gyorsabb beolvadásának egyik okaként emlegetni.

Az őshonosság a jogalkotásban a *létszámcsökkenés következményeit ellensúlyozó tényező* is lehet. Kárpát-medencei viszonylatban egyedülálló, hogy a *Muravidéken* a „vegyes lakosságú területek” kijelölése nem függ a kisebbségi lakosság számarányától, hanem csupán annak *őshonosságától*, s így a kisebbségi jogok érvényesítésére olyan településeken is lehetőség nyílik, amelyeken a magyarság részaránya 10 százalék alatt van.

Azonosság tudat, attitűdök

A magyarság minden országban *a magyar nemzet részének* tekinti magát, noha az egyes csoportok kötődése *nem egyformán erős*.

A magyar nemzetből való *legnagyobb fokú elidegenedés* azoknál a csekély lélekszámú csoportoknál nyilvánult meg, amelyek az elmúlt

évtizedekben Magyarországra helyzetüknél fogva (szabadabb társadalmi, politikai légkör, jobb gazdasági helyzet) nem tudtak „fölnézni”, s ugyanakkor az anyaországtól a legnagyobb mértékben voltak elzárva, vagyis az *őrvidéki*, a *muravidéki* és a *horvátországi* magyaroknál. E népcsoportok szemében az anyaország, s ezáltal az anyanyelv presztízse csak a rendszerváltás, a határok megnyitása után kezdett el növekedni. A fentiekben túl a magyar nemzettudat gyöngülésében – különösen a *szórványoknál* – a történelmi tapasztalatokra visszavezethető *félelem* is közrejátszott, s hatott a többséghez való nagyobb fokú idomulás irányában.

A magyar nemzettől való bizonyosfajta elkülönülés – legalábbis a lakosság *egy részének* körében – a *Vajdaságban* is tapasztalható volt; ezt hasonló tényezők táplálták, mint Horvátország és Szlovénia esetében, vagyis az akkori Jugoszlávia viszonylag szabadabb, a Nyugat felé erősebben orientálódó, a szovjet befolyási övezettől távolabb álló, a nemzeti-ségeknél viszonylag több jogot biztosító politikája és a magasabb élet-színvonal.

Ezzel szemben *Erdélyben*, ahol az elkülönülésnek leginkább megvolnának a történelmi gyökerei, a magyar nemzethez való kötődés talán a legerősebb; ennek okát pedig részben épp e kisebbség sanyarú helyzetében láthatjuk. Ezenkívül Magyarország – legalábbis a hetvenes évektől – a román állampolgárok számára egyre inkább az „ígéret földjének” tűnt, az ország presztízse pedig a nyelv presztízst is emelte. Ugyanez a tényező szerepet játszott a *kárpátaljai* és részben a *szlovákiai* magyarság erős kötődésének megmaradásában is.

A magyarok identitása, nyelvükkel és nemzetükkel kapcsolatos attitűdjei alapján a következő két csoport különül el: *Erdély–Szlovákia–Kárpátalja* és *Horvátország–Szlovénia–Őrvidék*; a *Vajdaság* a kettő között látszik állani.

Nyelvi különbségek, kodifikáció

Az egyes területeken beszélt standard nyelvváltozatok nyelvi jellemzése – empirikus kutatásokon alapuló összehasonlítható nyelvi anyag hiányában – nehézségekbe ütközik. Jelenlegi ismereteinkre támaszkodva nyelvi alapon is egyfajta kétséget fogalmazhatunk meg, tekinthető-e önállónak a magyar standard *muravidéki és horvátországi* változata, vagy pedig inkább a nyelvcsere állapotában lévő közösségek által beszélt cseppfolyós alakulattal állunk szemben. E nyelvi szempontok is eléggé egyértelműen elkülöníteni látszanak az *Őrvidéket* a többitől, mindenekelőtt a

zajló *nyelvcseré intenzitása* (lásd Gal 1979:153–175), valamint a standard minimális érvényesülési lehetőségeivel magyarázható nagyfokú „*nyelvjárásba zárttság*” miatt (vö. Gal 1979:77–79).

A nyelvi *eltérések jellege* a vizsgált magyar közösségekben hasonló, mint a többi európai (származású) nyelv esetében; a különbségek *mértékét* nehéz ugyan összehasonlítani, de az kétségtelen, hogy ezek csekély volta nem teszi megkérdőjelezhetővé az egyes állami változatok önállóságát.³

Az eltérések *kodifikáltsága* szempontjából a helyzet nagyjából minden vizsgált közösségben egyforma. 1. Vannak „*bevett sajátosságok*”, melyek szabadon használatosak a közigazgatásban, a tömegtájékoztatásban stb.; ezeket a nyelvművelők is elfogadják, sőt létrejöttek körül nemegyszer ők bábáskodnak. Ilyen például az *egészségügyi ház* (Ro.) : *egészségügyi központ* (Szlk.) : *rendelőintézet* (Mo.); *járás* (Szlk.) : *község* (Vajd.); *municípium* (Ro.) ’megyei jogú város’; *szakosító iskola* (Szlk.) ’érettségít követő, kétéves szakképzést nyújtó nem felsőfokú intézmény’; *munkaszervezet* (Vajd.) ’vállalat vagy más intézmény’; stb. Ide tartoznak természetesen a (tulajdonnévi jellegű) intézménynevek is, például *Közegészségügyi Állomás* (Szlk.) : *Közegészségügyi Járvány megelőző Állomás* (Ukr.) : *Közegészségügyi-járványügyi Állomás* (Mo.). 2. Az eltérések másik részét a nyelvőrök helytelenítik, és harcolnak ellenük. Ilyenek például a *felépítményi iskola* (Szlk.) ’szakosító iskola’, *pontra tesz* (Ro.) ’elrendez, rendbe tesz’, *szétszed* (Szlk., Ukr.) ’(problémát) boncolgat, elemez’, *előlát* (Vajd.) ’előirányoz, tervez’, *munkabaleset* (Szlk., Vajd.) ’üzemi baleset’, *rekreáció* (Szlk., Vajd.) ’üdülés’, *doszár* (Ro.) ’irattartó’ stb. 3. Végül az eltérések harmadik csoportja rejtve marad a beszélők, sőt részben a nyelvművelők előtt is – a *gyakorisági* és a *stilisztikai* különbségek. Például a szlovákiai magyarok nyelvhasználatában a közéleti tagú összetételek ritkábban fordulnak elő, mint Magyarországon (az olyanok, mint *közellátás*, *közoktatás*, *közalkalmazott*, *közrend*, *köztemető*, *közvágóhíd*, *közvilágítás*), mivel ezeknek általában nincs elemek szerinti szlovák megfelelőjük; egyes központokban (főleg a Vajdaságban

---

³ A Kárpát-medence peremországainak magyar lakosságú területeire többnyire nem az ország nevével, hanem – ha van ilyen – az illető tájegység, közigazgatási egység megjelölésével utalok, hiszen a magyar nyelv – bizonyos kivételektől eltekintve – csak e területeken élvez(ett) bizonyos jogokat. Itt jegyzem meg, hogy áttekintésemben csupán a második világháború utáni időszakra vagyok tekintettel; az egyes központok alapvető minősítésén a Trianon utáni két évtized figyelembevételére nem sokat változtatna.

és Kárpátalján) a ható igék helyett gyakran analitikus szerkezetek használatosak (például *ki tudok menni* 'kimehetek'), mert a környező indoeurópai nyelvekben a magyar ható ige jelentéseit segédige fejezi ki.

A magyar nyelv határon túli központjai

Ha a tárgyalt tényezőket egymásra vetítjük, a státus, a nyelvhasználat lényeges szinterei, a lélekszám, a településszerkezet szempontjából – s nagyrészt az attitűdökéből is – *együttesen Erdély, Szlovákia, Vajdaság és Kárpátalja* emelkedik ki. Ezek – Magyarország után – a magyar nyelv legfontosabb központjai. A többi területen nincs meg e fontos tényezőknek ez az egybeesése, ezért ezek önálló központ jellege nem egyértelmű. A többi terület közül a magyar nyelv státusa, de részben a településszerkezet (ám nem a lélekszám) szempontjából a legjobb helyzetben a *Muravidék* van, utána *Horvátország* következik (figyelmen kívül hagyva a háború okozta változásokat). Mind státus, mind lélekszám, mind településszerkezet szempontjából az utolsó helyen az *Őrvidék* áll. E terület magyarságát jószerivel már csak őshonossága (s azzal összefüggő életmódja, társadalmi szerkezete, mentalitása stb.) különbözteti meg a szét-szóródott emigráns közösségektől.

A fentiek alapján megállapíthatjuk: *a mai magyar nyelv több központú nyelv*. 1. *Elsődleges és domináns központja a Magyar Köztársaság*. 2. Igen jelentős, de csupán *részleges* központjai *a) a Román Köztársaság* erdélyi részei (beleértve a határmelléklet, az egykori Partiumot),⁴ *b) a Szlovák Köztársaságnak* sem közigazgatásilag, sem történetileg, sem földrajzi szempontból el nem különülő *déli határsávja*, *c) Jugoszlávia* egykori autonóm tartománya, a *Vajdaság* (ezen belül pedig Bácska, Bánát és a Szerémség), *d) az Ukrán Köztársaság kárpátaljai területének* síkvidéki része. 3. További vizsgálat után lehet csak megállapítani, tekinthetők-e a magyar standard (kezdetleges) központjainak *a) a Horvát Köztársaság baranyai* (és *szlavóniai? muraközi?*) területei, valamint *b) a Szlovén Köztársaság muravidéki* részei. 4. A magyar nyelv standard változatát ezenkívül bizonyos, nagyon korlátozott számú funkcióban használja még az *Osztrák Köztársasághoz* tartozó *Őrvidék* (Burgenland) őshonos

---

⁴ A *moldvai csángóságot* a magyar nyelv központjai szempontjából nem vehetjük figyelembe, mivel körükben nem használatos semmiféle magyar standard. A moldvai csángók *minden E* funkcióban a román nyelvet használják (ez még az egyházi szertartások nyelve is), s magyar nyelvű oktatásban – egy egészen rövid időszakot kivéve – soha nem részesültek.

magyarsága is, valamint számos *emigráns közösség* szerte a világon; ezeket azonban nem tekinthetjük ilyen értelemben a magyar standard központjainak.

III. A TÖBBKÖZPONTÚSÁG DINAMIKÁJA

A többközpontúság vagy megszűnik, vagy megmarad. *Megszűnése* kétféleképpen képzelhető el: 1. úgy, hogy az eredmény újra *egyetlen standard* lesz, 2. úgy, hogy *két*, esetenként *több önálló nyelv* jön létre. Az első esetben a másodlagos központ(ok) állami változata(i) *beleolvad(nak)* a standardnak az elsődleges központban (esetleg egy másik központban) beszélt változatába. A második esetben az egyes állami változatokból ún. *Ausbau-nyelvek* jönnek létre, mint amilyen például a csehből „kiszakadt” szlovák, a hollandról levált afrikansz, a némettől elkülönült jiddis és luxemburgi stb. Ám a többközpontúság akár hosszú évszázadokig is fennmaradhat (mint például az arab, a német, az angol, a spanyol nyelv esetében), ha azt sikerül valamilyen módon *stabilizálni*.

Egy állami változatnak az elsődleges központban beszélt standardba való beolvadására főképp onnan vannak példáink, ahol maga az állam szűnik meg (például az egykori NDK). Mivel a kárpát-medencei magyarság állami széttagoltságának gyors megszűnése jelenleg a vágyak birodalmába tartozik, azzal sem számolhatunk, hogy akár a legelszántabb nyelvi tervezés is képes volna teljes mértékben „visszaterelni” a magyar nyelv Magyarországon kívüli standard változatait a magyarországi standard „fennhatósága” alá. Az egyes állami változatok *önálló nyelvvé fejlődése* mégsem fenyegető veszély, mivel új nyelv létrejöttének közvetlenül nem *nyelvi*, hanem *nemzeti* különfejlődés az oka. Vagyis még a nagyon jelentős nyelvi eltérések is csak akkor idézik elő egy-egy közösségben az illető standard önállósodását, ha az azt beszélők *tudatilag elhatárolódnak az anyanemzettől, önálló nemzetnek kezdik tekinteni magukat*.⁵ Amennyiben egy közösségben erős a nemzeti összetartozás

---

⁵ Új nyelvek létrejöttéhez a nyelvi eltérések legfőjebb *közvetve* járulhatnak hozzá azáltal, hogy a beszélőkben erősítik a másság, az anyanemzettől való különbözős tudatát. Vagyis szerepük lehet egy új *nemzet tudat* kialakításában, ez pedig esetleg valóban *vezethet* az addigi állami változat teljes nyelvi önállósításához. Mivel azonban az ilyen önállósodás nem spontán, önkéntelen folyamat, hanem tudatos erőfeszítést (nyelvi tervezést, ezen belül

tudata, még a megértést gátló, nagyfokú nyelvi eltérések is megférnek egy nyelven belül; ilyenkor a formális és informális helyzetekben használt fő változatok sajátos módon rendeződhetnek el, fergusoni értelemben vett *diglossziát* eredményezve. Erre a legjellemzőbb példa talán az araboké, akik az óriási földrajzi és nyelvi távolságok ellenére a szoros etnikai, de még inkább vallási összetartozás miatt nem hajlandók még csak a gondolatát sem megengedni annak, hogy nyelvük egyes állami változatai önállósodjanak.

A magyar nyelv egyes standard változatai közötti különbségek csekélyek; sőt még a *substandard változatok sem* térnek el egymástól annyira, hogy veszélyeztetnék a kölcsönös megértést. A meglévő eltérések önmagukban aligha okozhatják az egyes kisebbségi közösségeknek a magyarországitól és egymástól való elidegenedését. Az ilyen tendenciákat az *anyanyelvű iskola, a tömegtájékoztató, a határforgalom, a közös gazdasági tevékenység* stb. kellően ellensúlyozza (legalábbis addig, amíg ezek nem az állam totális ellenőrzése alatt állnak, mint a kommunista diktatúra időszakában).

Mindezek alapján nagy biztonsággal állíthatjuk, hogy a magyar nyelv egységét nyelvi tényezők hosszú távon sem fogják veszélyeztetni, különösen, ha stabil magyar–magyar diglossziát eredményező átgondolt nyelvi tervezéssel, ennek részeként pedig ésszerű kodifikációval és hatékony anyanyelvi neveléssel egy új, valóban *egyetemes* standard magyar nyelvváltozat jön létre, esetleg – e törekvés megghiúsulása esetén – a meglévő állami változatok normáinak eltérései rögződnek, az állami változatok stabilizálódnak. A „nyelvi önállósodás” mondvacsinált veszélyénél sokkal nagyobb és reálisabb fenyegetést jelent a *nyelvléépülés* és *nyelvvesztés* lehetősége. Ennek meggondolása azonban még inkább a nyelvpolitika milyenségén múlik, nem pedig azon, miként alakul az egyes állami változatok kodifikációja.

Magyar Tudomány, 1995, 10. 1170–1185.

---

kodifikációs tevékenységet) igényel, a *beszélőkön* – ezen belül pedig azok társadalmi, politikai, műveltségi stb. elítjén – múlik, önálló nyelvvé fejlesztik-e saját standardjukat, vagy sem.